

XALQ CHOLG'U ASBOBLARINING SHAKLLANISHI

Omonova Charos

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Cholg'u ijrochiligi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

J. Xodjayev

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15478519>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi o'zbek xalq cholg'u asboblari shakllanish jarayoni tarixiy, organologik va sotsiomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – turli davrlarda shakllangan cholg'u asboblari tuzilishi va ifoda tizimini aniqlash, ularning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy, madaniy hamda texnologik omillarni yoritishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun tarixiy-komparativ tahlil, eksperimental organologiya va dalaviy eshittirish metodlari qo'llanildi. Natijalarda asboblarning morfologik evolyutsiyasi, materiallar bilan ishlash an'analari va musiqiy tizimdagi o'zgarishlar qayd etildi; xususan, dutor, gijjak va karnay kabi asboblarning konstruksiyasida XIV–XX asrlarda yuz bergan o'zgarishlar keng ko'lamda hujjatlashtirildi. Muhokama qismida bu o'zgarishlarning milliy o'zlikni ifodalash, marosim amaliyoti va ustachilik an'analari bilan o'zaro munosabati tahlil qilinadi. Xulosa tariqasida xalq cholg'u asboblari shakllanish jarayoni doimiy evolyutsion hodisa ekanini, u hozirgi global madaniy almashuv sharoitida ham o'z aktual ahamiyatini saqlab qolishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: xalq cholg'u asboblari, organologiya, dutor, musiqiy meros, sotsiomadaniy omillar.

Xalq musiqiy merosi bir millatning tarixiy xotirasi va madaniy o'zligini ifodalovchi muhim unsurlardan biridir. O'zbek xalq cholg'u asboblari – dutor, rubob, doira, surnay, karnay va boshqalar – asrlar davomida nafaqat musiqiy ifoda vositasi, balki ijtimoiy ritmlarni mujassam etuvchi madaniy ramz vazifasini ham bajargan. Ularning shakllanish jarayoni turli davrlardagi iqtisodiy, diniy va estetik ehtiyojlar, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari bilan bo'lgan madaniy aloqalar ta'sirida kechdi. Mazkur tadqiqot tarixiy hujjatlar, turli davrlarga mansub ikonografik manbalar hamda zamonaviy organologik kuzatuvlar asosida o'zbek milliy cholg'u asboblari evolyutsiyasini sistematik tarzda ko'rib chiqadi.

Tadqiqotda uch asosiy metod kompleks qo'llanildi. Birinchisi – tarixiy-komparativ tahlil, bu usul orqali XI–XX asr yozma manbalari va miniatyura tasvirlari solishtirildi hamda soha bo'yicha ilgari o'tkazilgan ilmiy ishlar (Q. Karimov, O. Norqobilov va boshqalar) natijalari qayta ko'rib chiqildi. Ikkinchi metod – eksperimental organologiya, unda amaldagi ustalar yasalayotgan dutor va rubob namunalari akustik xossalari laboratoriya sharoitida o'lchandi. Uchinchi metod – dalaviy eshittirish, o'z ichiga mahalliy xalq ansambllarining ijro amaliyotini real muhitda audio va video qayd etish, jarayonni transkripsiya qilish va ifoda usullarini tahlil qilishni oladi. Ma'lumotlar NVivo dasturi yordamida tematik kodlash orqali tizimlashtirildi, akustik xususiyatlar esa Praat dasturida spektral tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari xalq cholg'u asboblari shakllanish uzluksiz evolyutsion jarayon ekanini ko'rsatdi. Dutor va rubobning dastlabki, XIII–XIV asrlarga oid namunalari diapazon cheklangan, rezonator qismi soddaroq bo'lgan; XVI asrga kelib torlar sonining ortishi va rezonatorning chegaralanmasi akustik quvvatni oshirgan. Karnay va surnayning markaziy

Osiyoga kirib kelishi arab xonliklari davrida sodir bo'lgani aniqlanib, ular marosim musiqasida yetakchi rol o'ynagan. XX asrning ikkinchi yarmida sanoatlashtirish jarayonlari natijasida metall va sintetik materiallar qo'llanilishi asboblarning konstruksiyasini yengillashtirib, ularning sahna talablari va gastrolida tashish qulayligini oshirdi. Akustik o'lchovlar dutor tanasining rezonyans chastotasi o'rtacha 415 Hz atrofida ekanini ko'rsatdi; bu qadimiy namunalar bo'yicha qayd etilgan 380–390 Hz ko'rsatkichdan ancha yuqoridir. Ushbu farq torlarning metall va kompozit materiallarga o'tishi, shuningdek, rezonator geometriyasining aniq modifikatsiyasi bilan bog'liq.

Natijalar xalq cholg'ulari shakllanishini ijtimoiy-madaniy kontekstdan ajratib bo'lmashini tasdiqlaydi. Dutorning ikki torli tuzilishi dastlab ko'chmanchi turmush tarziga moslashgan bo'lsa, shahar madaniyatining rivoji bilan rubobning ko'p torli va murakkab bezakli variantlari vujudga kelgan. Karnay va surnay kabi baland ovozli asboblarning tantanali marosimlar va harbiy marshlarda, shuningdek, diniy bayramlarda asosiy akustik dominant sifatida shakllangan. Ustachilikda generatsiyalangan tajriba asboblarning mahalliy xususiyatlarini aks ettirgan holda milliy identifikatsiyaning tarkibiy qismiga aylangan. Zamonaviy globalizatsiya va raqamli texnologiyalar ta'siri ostida esa xalq asboblari yangi musiqa janrlariga adaptatsiya qilinib, milliy brend vazifasini bajarishni davom ettirmoqda. Shu bilan birga, yosh ustalar va musiqachilarning an'anaviy o'qitish muhitidan uzoqlashishi ayrim hududlarda ustachilik maktablarini xavf ostida qoldirmoqda, bu esa merosni asrash bo'yicha tizimli choralarni talab etadi.

O'zbek xalq cholg'u asboblarning shakllanishi uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgan integrallashgan jarayon bo'lib, u madaniy almashuv, ijtimoiy talablar va texnologik innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqot ko'rsatdiki, asboblarning konstruksiyasidagi har bir o'zgarish estetik ehtiyojni qondirish barobarida ijro texnikasi va akustik imkoniyatlarni ham kengaytirgan. Bugungi kunda xalq cholg'ularining merosini saqlash va rivojlantirish, ularni akademik hamda ommaviy musiqa formatlarida targ'ib qilish uchun an'anaviy ustachilik maktablari, ilmiy organologik tadqiqotlar va zamonaviy texnologiyalarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Norqobilov O. O'zbek xalq cholg'ularining tarixi. — Toshkent: G'afur G'ulom, 2019. — 256 b.
2. Karimov Q. Markaziy Osiyo musiqa merosi: Organologik izlanishlar. — Samarqand: "Afrosiyob" nashriyoti, 2021. — 312 b.
3. Rashidova M. Uzbek Musical Instruments: A Comparative Study. — London: Routledge, 2018. — 198 p.
4. Назаров Ш. Карнай-сурнай анъаналарининг тарихи. — Тошкент: "FAN", 2017. — 144 б.
5. Мирзаев И. Дутор созининг эволюцияси. // SAN'AT журнали. — 2020. — № 4. — Б. 45–53.

6. Abdullayev B. Acoustical Properties of Central Asian Lutes. // Journal of Ethnomusicology. — 2019. — Vol. 63, No. 2. — P. 195–214.
7. Holbek K. Timbre Variations in Traditional Uzbek Instruments. — Berlin: Springer, 2022. — 223 p.
8. Юлдашев Н. Ўзбек халқ ижросида қобиқ торли созлар. // O'zMU Ilmiy axboroti. — 2023. — № 1. — Б. 88–97.
9. The Garland Encyclopedia of World Music. Vol. 6: The Middle East. — New York: Garland, 2020. — 876 p.
10. UNESCO. Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Musical Instrument Craftsmanship in Uzbekistan. — Paris: UNESCO Publishing, 2024. — 74 p.